

УДК 343.341; 343.237

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.42>

Є. С. Назимко

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ

Т. І. Пономарьова

кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем
запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

Б. М. Семенишина-Фіголь

кандидат юридичних наук,
докторантка докторантури
Донецького державного університету внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються особливості запобігання організованій злочинності в умовах воєнного стану. Вказується, що організована злочинність є достатньо гнучким соціально негативним феноменом, здатним трансформуватись у часі та просторі, а також інтегруватись у майже будь-які суспільні відносини. Найвищий ступінь суспільної небезпечності організованої злочинності полягає у її резистентності до кримінально-правового впливу. Можливість інтеграції у суспільні відносини, зумовлена переважно прогалинами їх організаційно-управлінського та нормативно-правового забезпечення, що визначає способи та забезпечує засоби, необхідні для реалізації кримінально протиправного умислу. Зауважено, що законодавець розуміє цю проблематику, оскільки виправлення більшості реально існуючих недоліків визначені за мету у стратегічних документах.

Зазначається, що корупція у більшості випадків тісно пов'язана із легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, а також випадками фінансування тероризму та іншої кримінально протиправної діяльності в частині кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Корупція може розглядатись як в межах організованої злочинності, так і як факультативний фактор, який сприяє її необмеженому функціонуванню в країні. Підсумовується, що стала та прийнята кримінологічною наукою трирівнева система запобігання організованій злочинності в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану втрачає свою дієвість та ефективність, що зумовлено фактичною неспроможністю держави здійснювати належне забезпечення соціально-політичної та економічної сфер життєдіяльності суспільства. Водночас, актуальною проблемою залишається залучення до протиправної діяльності представників, які перебувають на тимчасово окупованих територіях нашої держави або громадян держави-агресора. Таке територіальне розгалуження, ускладнене військовими діями, знижує ефективність низки кримінологічних заходів та засобів впливу.

Ключові слова: організована злочинність, воєнний стан, кримінальне правопорушення, тероризм, корупція, легалізація коштів, фінансування, держава-агресор.

Постановка проблеми. Запобігання організованій злочинності є одним із основних пріоритетів держави, про що зазначено у низці програмних документів. Водночас, аналіз національної норма-

тивно-правової бази свідчить про те, що на сьогоднішній день існуючі акти не відтворюють актуальну проблематику та не передбачають сукупність заходів, достатніх для якісного впливу на таку криміно-

генну загрозу. Останні зміни, які вносились до Закону України від 30.06.1993 № 3341-XII «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» стосувались уточнення понятійно-категоріального апарату, що жодним чином не вплинуло на загальні правові і організаційні засади у сфері запобігання організованій злочинності. Вказане свідчить про необхідність перегляду нормативно-правового забезпечення та кримінологічного інструментарію запобігання організованій злочинності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема боротьби з організованою злочинністю є актуальною для наук кримінально-правового циклу, про що свідчить значна кількість публікацій, присвячених цьому питанню. Зокрема необхідно виділити праці А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, В. В. Василевича, А. А. Вознюка, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, С. Ф. Денисова, А. О. Джужі, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. П. Ємельянова, О. Г. Колба, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, О. П. Рябчинської, А. В. Савченка, В. Г. Севрука, М. О. Семенишина та інших. Однак тенденції останніх років свідчать про те, що окремі із запропонованих вченими підходи потребують доопрацювання, що і вказує на актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд особливостей запобігання організованій злочинності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У 2000 році на виконання плану дій по боротьбі з організованою злочинністю, затвердженого на засіданні Європейської Ради в Амстердамі, що відбулося 16–17 червня 1997 року міжнародною спільнотою було підготовлено документ рекомендаційного характеру «Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття (2000/С 124/01)», де вказано, що постає необхідність активнішого розвідувального підходу у виявленні та здійсненні перешкод для організованої злочинної діяльності, затримці правопорушників, знищенні кримінальних мереж, захопленні та конфіскації кримінальних

прибутків. Визначення напрямів розслідування та планування громадської відповіді на діяльність організованої злочинності потребує профільних знань, знань мотивів і способів дій правопорушників, шляхів діяльності організованої злочинності, її впливу на суспільство та ефективності дій, спрямованих проти організованої злочинності. Такі знання включають володіння оперативними даними (дані стосовно підозрюваних осіб і виявлених випадків правопорушень) та емпіричні дані (якісні та кількісні кримінологічні дані). Своєчасний та ефективний обмін інформацією між різними владними структурами повинен забезпечуватися приділенням належної уваги до захисту цієї інформації [1]. Водночас, тривалий проміжок часу, який пройшов після складання Європейським Союзом наведених рекомендацій свідчить про майже нульову їх ефективність. Організована злочинність є достатньо гнучким соціально негативним феноменом, здатним трансформуватись у часі та просторі, а також інтегруватись у майже будь-які суспільні відносини. Найвищий ступінь суспільної небезпечності організованої злочинності полягає у її резистентності до кримінально-правового впливу.

16 вересня 2020 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю, основним ключовим аспектом якої стало запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна, що повинно було надати можливість удосконалити комплексний підхід до запобігання організованій злочинності через попередній аналіз її детермінантів, а також прогалити нормативно-правового та організаційно-управлінського характеру. Однак, станом на сьогоднішній день можна стверджувати, що це також не має позитивного впливу, що, в першу чергу, зумовлено дестабілізуючими політичними чинниками, пов'язаними з військовою агресією російської федерації проти України. Зокрема, з 2014 року а країні активно створювались терористичні організації, метою яких була дестабілізація ситуації в Україні, насильницька зміна конституційного ладу, захоплення державної влади, а

також завдання шкоди національній безпеці. Окремою детермінантою необхідно виокремити перманентну кримінально протиправну діяльність громадян України, яка полягає у глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, кримінальна відповідальність за що була передбачена ст. 436–2 КК України у 2022 році.

Необхідно також звернути увагу на те, що з моменту внесення до кримінального законодавства вказаних змін, у 2022 році було зафіксовано 1354 суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 436–2 КК України, станом на травень 2023 – 772 діяння [2]. Окреме місце серед переліченого посідає корупція, яка вченими часто розглядається як в межах організованої злочинності, так і поза нею, як самостійний суспільно небезпечний феномен.

Так, наприклад, С.І. Бугера вказує, що корупція і організована злочинність мають соціальну сутність, яка проявляється в тому, що обидва ці явища: мають соціальну обумовленість і свою ціну, яку платить суспільство в результаті корупційної та організованої злочинної діяльності; здійснюють істотний вплив на всі соціальні процеси; мають власні історичні джерела; набули глобального характеру; мають економічні, політичні, правові, психологічні і моральні чинники; мають властивість пристосовуватись до соціальних реалій і здатність до самовідтворення та уникнення соціального контролю і кримінального переслідування. Корупція якісно змінює організовану злочинність, дозволяє останній зміцнювати свої позиції в суспільстві і державі, політизує її. Межі між корупційною та іншою діяльністю організованих злочинних структур вищого рівня практично не існує. Широке розповсюдження корупції призводить до розвитку і вдосконалення організованої злочинності, а якісне і кількісне зростання останньої

у свою чергу тягне за собою збільшення кількості корупційних проявів та підвищення небезпечності їх характеру. Тому заходи протидії корупції та організованої злочинності можуть і повинні поєднуватися, застосовуватися в комплексі [3]. Корупція у більшості випадків тісно пов'язана із легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, а також випадками фінансування тероризму та іншої кримінально протиправної діяльності в частині кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Корупція може розглядатись як в межах організованої злочинності, так і як факультативний фактор, який сприяє її необмеженому функціонуванню в країні.

Вчений також зазначає, що при характеристиці організованої злочинності, як правило, серед її найважливіших ознак називають корупцію. Організована злочинність і корупція утворюють неподільний, нерозривний кримінальний комплекс. Корупція для учасників організованої злочинності виконує відразу кілька важливих функцій. Це й засіб збільшення капіталів за рахунок використання вигід, пільг і переваг, отриманих в обхід складних процедур дозвільної розподільної системи, і захисний механізм від різних форм соціального контролю, і ефективний спосіб усунення конкурентів. Це, нарешті, вплив на державну політику (переважно в галузі економіки) в інтересах великих кримінально-олігархічних кланів. Наявність організованої злочинності з корумпованими зв'язками обумовлено самим існуванням організованої злочинності, особливо це стосується злочинів тяжких та особливо тяжких. Чим більш широкий масштаб організованої злочинної діяльності, тим більше у неї потреби у корумпованих зв'язках, які б забезпечили їй безпеку та легалізацію коштів, одержаних злочинним шляхом. Тому боротьба з таким явищем як організована злочинність з корумпованими зв'язками повинна мати найбільш комплексний характер, що пов'язаний із заходами протидії корупції, боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом (цитовано за С.І. Бугерою – прим. авт.) [3]. Водночас можливість інтеграції у суспільні відносини, зумовлена

переважно прогалинами їх організаційно-управлінського та нормативно-правового забезпечення, що визначає способи та забезпечує засоби, необхідні для реалізації кримінально протиправного умислу. Необхідно зауважити, що законодавець розуміє цю проблематику, оскільки більшість реально існуючих недолугостей викладені у стратегічних документах.

Зокрема, в Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р зазначено, що запобігання організованій злочинності та боротьба з організованими злочинними угрупованнями у сферах з високим ризиком її прояву здійснюється шляхом: розроблення та вжиття на центральному та регіональному рівні заходів щодо системної протидії організованій злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності, консолідації зусиль відповідних державних органів; організації своєчасного виявлення та недопущення зв'язків між організованими злочинними угрупованнями та особами, які сприяють терористичній діяльності, підризу суверенітету та територіальної цілісності України; організації на постійній основі проведення моніторингу (із збереженням його результатів) щодо випадків протиправного заволодіння майном суб'єктів господарювання за участю організованих злочинних угруповань; запровадження дієвої системи виявлення та припинення функціонування джерел доходів, отриманих організованими злочинними угрупованнями; посилення спроможності державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, щодо протидії кіберзлочинності, реагування на стрімкий розвиток фінансових та інформаційних технологій, поглиблення і розгалуження зв'язків на національному та міжнародному рівні, які сприяють комунікації організованих злочинних угруповань; забезпечення припинення діяльності організованих злочинних угруповань, які становлять загрозу для національної безпеки, та позбавлення їх можливості використовувати кошти, одержані злочинним шляхом. Із цією метою необхідно

забезпечити виявлення, проведення аналізу та розслідування фактів тіншового виведення капіталів з України до офшорних зон і країн, банківська система яких не сприяє діяльності правоохоронних органів [4]. Отже, більшість із наведених заходів не можна вважати принципово новими, хоча також не можна не відзначити, що в документі враховані окремі сучасні тенденції, які утворюють підґрунтя для розвитку, трансформації та функціонування організованої злочинності. Зокрема, актуалізовано проблему здійснення ліцензійної господарської діяльності, виокремлено кіберзлочинність в самостійну криміногенну загрозу, звернуто увагу на інтенсифікацію транснаціональної злочинності, чому зараз також сприяє воєнний стан та визначена специфіка перетину громадянами кордону в умовах дії особливих правових режимів. Водночас, враховуючи період схвалення документу, логічним упущенням залишилась відсутність належної уваги до проблеми нелегальної та примусової міграції, що, здебільшого, знаходиться у кореляційній залежності із такими кримінальним правопорушенням як торгівля людьми.

З точки зору створення (оновлення) механізму запобігання організованій злочинності, необхідно відмітити, що орієнтація законодавця на своєчасну ідентифікацію та усунення загроз національній безпеці, зумовлених військовою агресією російської федерації проти України сприяла створенню певних перепон для розвитку організованої злочинності. Зокрема, у квітні 2022 року постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Положення про Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, основною функцією якого є координація діяльності органів державної влади, допоміжних органів та служб, утворених Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями тощо з питань пошуку та реалізації інших дій, пов'язаних із вдосконаленням правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям ста-

тусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. У травні 2023 року у Міністерстві внутрішніх справ почав функціонувати Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Відповідно до статистичних даних Департаменту міграційної поліції Національної поліції України, 5977800 українців обліковано в країнах Європи, 361900 – в інших країнах світу. Водночас, 54 % таких осіб потребують у фінансовій допомозі, 36 % – в їжі, 34 % – у працевлаштуванні, 33 % – у доступі до медицини, 23 % потребують у місці для проживання. Такий стан справ може мати наслідком зростання рівня організованої злочинності за такими напрямками як сексуальна експлуатація, торгівля людьми, трудове рабство, використання у злочинній діяльності, примусова вагітність, проведення незаконних дослідів, незаконна трансплантація тощо. Перелік потенційно ймовірних кримінальних правопорушень є невичерпним з огляду на спроможність організованої злочинності підлаштовуватись під сучасні тенденції.

А.О. Джужа та М.В. Підболячний також вказують, що основними причинами інтернаціоналізації організованої злочинності в Україні є: 1) ослаблення режиму в'їзду в Україну іноземних громадян і дотримання ними правил поведінки на її території. Постійно збільшується кількість фірм, організацій та установ, які користуються правом запрошення іноземців. Наприклад, крім державної міграційної служби, функціонують 450–500 туристичних фірм, які мають право надавати підтвердження на видачу туристичних віз. Ці туристичні фірми не відповідають за розміщення, перебування і своєчасний виїзд іноземних туристів; 2) майже не діє система превентивного стримування злочинності як стосовно іноземних громадян, так і з їх боку. Норми адміністративного та кримінального права, які стосуються покарання іноземців у разі вчинення ними правопорушень (ухилення від реєстрації проживання, незаконне перебування на території України, несвоєчасний виїзд за її межі тощо), застосовують зрідка. За 2017 рік кількість іноземців, виселених за злісне порушення правил перебування в країні, скороти-

лася втричі; 3) невідповідність правоохоронних органів, зокрема поліції, інших центральних органів виконавчої влади до масового в'їзду в Україну громадян інших держав, наявність низки невирішених питань (брак централізованих обліків про перебування іноземних громадян, низький рівень реєстраційної дисципліни тощо); 4) несформованість дієвого механізму, який надавав би можливість своєчасно виявляти осіб, які проживають без відповідних документів і дозволів, вирішувати питання про їх видворення. Зазначене спричиняє зростання рівня злочинності з боку іноземних громадян. Протягом 2017 року в Україні вчинили злочини громадяни з 22 країн, підроблення або незаконне придбання закордонних паспортів і віз, завуальювана під шоу-бізнес торгівля людьми, сексуальна експлуатація дітей, неправомірне використання кредитних банківських карток, шахрайські валютні операції тощо [5]. Отже, транснаціональна ознака організованої злочинності знаходиться у безпосередній кореляції із незадовільним рівнем діяльності міграційної служби, а також міграційної поліції.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що стала та прийнята кримінологічною наукою трирівнева система запобігання організованій злочинності в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану втрачає свою дієвість та ефективність, що зумовлено фактичною неспроможністю держави здійснювати належне забезпечення соціально-політичної та економічної сфер життєдіяльності суспільства. Водночас, актуальною проблемою залишається залучення до протиправної діяльності представників, які перебувають на тимчасово окупованих територіях нашої держави або громадян держави-агресора. Таке територіальне розгалуження, ускладнене військовими діями знижує ефективність низки кримінологічних заходів та засобів впливу.

Отже, із урахуванням такої ситуації більш доцільним видається створення системи заходів, спрямованих на вирішення наразі ідентифікованих ризиків та загроз окремим суспільним відносинам, а також нагальний перегляд суб'єктів запобігання

організованій злочинності. Оптимальним способом зниження значного відсотка таких кримінальних правопорушень є налагодження роботи міграційної поліції, зокрема в частині протидії примусовій міграції, котра є основною детермінантою торгівлі людьми. Особливої уваги також потребує удосконалення роботи патрульної поліції в частині забезпечення громадської безпеки та порядку. Наведені спеціально-кримінологічні заходи є мінімально необхідними для створення підґрунтя для побудови налагодженого механізму запобігання організованій злочинності в умовах воєнного стану.

Список використаної літератури:

1. «Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття (2000/С 124/01)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_233#Text
2. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>
3. Бугера С.І. До питання запобігання корупції та організованій злочинності у сфері економіки. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v1_2022/22.pdf
4. Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-p#Text>
5. Джужа А.О., Підболячний М.В. Запобігання інтернаціоналізації організованої злочинності на міжнародному та національному рівнях. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7480/1/29.pdf>

Nazymko Ye. S., Ponomarova T. I., Semenyshyna-Fihol B. M. Prevention of organized crime in Ukraine

The article examines the peculiarities of the prevention of organized crime under martial law. It is indicated that organized crime is a sufficiently flexible socially negative phenomenon, able to transform in time and space, as well as integrate into almost any social relations. The highest degree of social danger of organized crime lies in its resistance to criminal law influence. The possibility of integration into social relations is caused mainly by the gaps in their organizational, managerial and legal support, which determines the methods and provides the means necessary for the implementation of criminally illegal intent. It is noted that the legislator understands this problem, since the correction of most of the actually existing shortcomings is defined as a goal in strategic documents. It is noted that corruption in most cases is closely related to the legalization of funds obtained through criminal means, as well as cases of financing terrorism and other criminal illegal activities in terms of criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. Corruption can be considered both within the framework of organized crime and as an optional factor that contributes to its unlimited functioning in the country. It is concluded that the three-level system of prevention of organized crime that has become and accepted by criminological science in the conditions of operation of a special legal regime of martial law is losing its effectiveness and efficiency, which is due to the actual inability of the state to properly ensure the socio-political and economic spheres of society's life. At the same time, the involvement of representatives in the temporarily occupied territories of our state or citizens of the aggressor state in illegal activities remains an urgent problem. Such territorial branching, complicated by military actions, as well as the orientation of the state to increase defense capabilities, reduces the effectiveness of a number of criminological measures and means of influence.

Key words: *organized crime, martial law, criminal offense, terrorism, corruption, money laundering, financing, aggressor state.*